

ABDULLA TUKAY VE YENİ UYGUR EDEBİYATI*

[Çeviri-Aktarma / Translation]

İbrahim MUTİ

Akt. Gülşah EREN**

Geliş Tarihi: 19.04.2021

Kabul Tarihi: 12.06.2021

Öz

Bu yazı Tatar Kültür Araştırmaları Derneği tarafından düzenlenen "Abdulla Tukay'ı Doğumunun 100.yılında Anma Toplantısı"nda Uygur aydını İbrahim Muti tarafından bildiri olarak sunulmuştur. İbrahim Muti Uygur dili ve kültürü alanında çalışmalar yapmış bir âlimdir. Muti, 1920-2010 yılları arasında yaşamış ve ceditçilik hareketinin etkisinde yetişmiştir. Dil ve kültür üzerine akademisyenlik görevinde bulunmuş olan âlimin alanında yazıları mevcuttur.

İbrahim Muti toplantının anlam ve önemine binaen Abdulla Tukay'ın ideolojisini tanıtarak konuşmasına başlamıştır. Onun düşünce tarzını şiirleriyle aktardığını ve bu sayede diğer uluslara ulaştırdığını karşılaştırmalı örneklerle kanıtlamıştır. Klasik edebiyattan Çağdaş dünya edebiyatına geçerken aydınlar cehalete, eğitimsizliğe, hurafeciliğe karşı akımlarla eserler vermişler ve bu şekilde iletişim kurmuşlardır. İşte İbrahim Muti de bu ideolojinin öncülerinden olan Abdulla Tukay'ın Çağdaş Uygur edebiyatında yeni bir edebiyat ve düşünce düzeninin oluşmasını sağladığını anlatır. Tukay'ın şiirlerinin okutulduğu okullarda yetişen Uygur gençlerinin, geleceğin yenilikçi aydınları olarak yetiştiğini örneklerle açıklamıştır. Ayrıca Çinli, Rus gibi diğer halkların şairlerinin de Tukay'dan etkilendiğini açıklamıştır. Konuşmasının sonunda ise bu tür anma toplantılarının her milletin aydınları için yapılması gerektiğini, edebiyat vasıtasıyla milletler arası iletişimin güçleneceğini vurgulamıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdulla Tukay, Şiir, Ceditçilik, Yeni Uygur Edebiyatı, Tatar Edebiyatı.

ABDULLA TUKAY AND MODERN UYGHUR LITERATURE

Abstract

This article consists of the speech given by the Uyghur intellectual Ibrahim Muti at the "Commemoration Meeting of Abdulla Tukay's 100th Birthday" organized by the Tatar Cultural Studies Association. Ibrahim Muti is a scholar who has worked in the field of Uyghur language and culture. He lived between 1920-2010 and grew up under the influence of reform. The scholar who has worked as an academic on language and culture has writings in his field.

İbrahim Muti started his speech by introducing Abdulla Tukay's ideology based on the meaning and importance of the meeting. He proves with comparative examples that he conveyed his way of thinking with his poems and thus conveyed it to other nations. While moving from classical literature to contemporary world literature, intellectuals produced works with currents against ignorance, lack of education and superstition and communicated in this way. Here, Ibrahim Muti tells that Abdulla Tukay, who was one of the pioneers of this ideology, ensured the formation of a new literature and thought order in the Contemporary Uyghur literature. He explained with examples that Uyghur youth who were raised in schools where

*Bu yazı Tatar Kültür Araştırmaları Derneği tarafından düzenlenen "Abdulla Tukay'ı Doğumunun 100.yılında Anma Toplantısı"nda sunulmuş olup Halide Muti tarafından İbrahim Muti'nin yazılarının toplandığı "Uygurlarniñ Yézıqi ve Tili Heqqide" adlı eserde yayımlanmıştır (Milletler Neşriyatı, 2013: 454-472).

**Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı, e-posta: gulsaheren6@gmail.com

Orcid: 0000-0002-9741-7499

Tukay's poems were taught were raised as innovative intellectuals of the future. In addition, he explained that poets of other peoples such as Chinese and Russian were also influenced by Tukay. At the end of his speech, he emphasized that such commemorative meetings should be held for the intellectuals of every nation and that international communication will be strengthened through literature.

Keywords: Abdulla Tukay, Poetry, Reform, Modern Uyghur Literature, Tatar Literature.

Abdulla Tukay'ı doğumunun 110. yılında anmak büyük ehemmiyet arz eder. Bu etkinlik çok iyi oldu. İyi oldu dememin sebebi şu ki: Her milletten çıkan böyle aydın kişileri, halkı seven, halkı için fedakârlıkla hizmet etmiş aydınlarımızı hep beraber anmak, çok önemli ve anlamlıdır. Onun için ben Tatar Kültür Araştırmaları Derneğinin düzenlediği Abdulla Tukay'ı Doğumunun 110. Yılında Anma Toplantısı'nı gönülden tebrik ediyorum.

Ben Urumçi'de Tatar okulunda eğitim aldım. Çocukluk dönemim Tukay muhitinde geçti. Tukay'ın "Ğelibana (Galibane)" şiiri o dönemde okullarda marş olarak söylenirdi.

Gözümün açılmasına neden olan işte bu Tatar okuluydu, bu benim şansımdı. İlk okuma ve yazmayı öğrendikten sonra, Tataristan'daki Hüseyin Medresesinden (şimdiki dilimizle söylersek Maarif Enstitüsü) mezun olmuş olan Ali Efendi'nin yanında ilkokulu bitirdim.

Daha sonraki yıllarda maarif işlerine, ilmi işlere karışmamın temelinde de ilkokul çağında değerli öğretmenlerden aldığım eğitimin büyük bir rolü olmuştur.

Ali Efendi'nin eğitim verirken kullandığı esas yöntemlerden biri Tatar edebiyatını, şiirlerini, bilhassa Abdulla Tukay'ın şiirlerini bize ezberletmektir. Onun sayesinde Tukay'ın birçok şiirini ezbere okuyabilirim. Bu şiirlerin ruhu benim ilme, fenne, yeniliklere adım atmama ilham olmuştur, bunun içindir ki Abdulla Tukay çocukluğumdaki manevi üstadımdır. Onun şiirleri bende edebiyata karşı merak uyandırmıştı. Bu okul bana edebiyatı öğreten ilk okulumdu. Ben bugün burada "Abdulla Tukay ve Yeni Uygur Edebiyatı" başlığı altında birkaç şey söylemek istiyorum.

Tukay'ın zamanında Tataristan'da bir fikir akımı vardı. Bu fikir akımı Kayyum Nasiri, Şehabeddin Mercani, Rızaeddin Bin Fahreddin gibi marifetli âlimlerle 19.yy.'ın sonunda başlayan bir akım idi. Bu akımı "Marifetçilik akımı" diye adlandırmışlardı. Marifetçilik akımı, Tatar edebiyatında, bilhassa Abdulla Tukay'ın eserlerinde ilk yansıtılan akım idi. Orta Çağdaki cehalete, cahilliğe ve hurafeye karşı yenilikler getiren marifetçilik akımı idi ve söz konusu akım Abdulla Tukay'ın benimsediği temel fikir akımı idi. Marifetçilik ideolojisi Abdulla Tukay'ın ideolojisindeki büyük bir yükseliş aşamasıdır.

Abdulla Tukay'ın şiirlerindeki ikinci akım ise "halkçılık", yani halkın menfaati için çalışma akımıdır. Halkının istikbali için kaygılanma, halkı için kederlenme ideolojisi, Abdulla Tukay'ın fikir dünyasında büyük yer kaplar. Bu iki ideolojiyi bizim memlekete getiren Abdulla Tukay'dır!

Uygur klasik edebiyatından çağdaş edebiyata geçerken, şairlerimizden bu yolda yürüyenlerin hemen hemen hepsi Marifetçilik akımının yolunu tutmuşlardır. Biz buna "halkı aydınlatma akımı" dedik (Uygur Aydınlatma Derneği dedik)! Halka hizmet etme, halkın kederine ortak olma fikir akımını Abdulla Tukay'ın şiirlerinin tesiriyle Uygur edebiyatına getiren şairlerden biri Abdulhalik Uygur'dur.

Abdulhalik Uygur'un eserlerine iyice göz atarsak, onun eserinde Abdulla Tukay'ın tesirinin çok güçlü olduğu görülür. Abdulhalik Uygur'un eserlerindeki yeni maarif, maarifetçilik fikri kimden geldi? Tukay'dan geldi. Uygur halkı için kaygılanma, kaderini düşünme fikri Abdulla Tukay sayesinde Uygur edebiyatına girdi. Bu iki fikir Tataristan'da başladı, sonra

bütün Orta Asya'da, Özbek, Kazak ve bunun gibi halkların yeni medeniyete adım atmasında temel ideoloji oldu. İşte bu akımlar Abdulla Tukay'ın şiirleri sayesinde bizim Abduhalik Uygur'un şiirlerinde de yansımaları bulmuştur. Abdulla Tukay'ın şiirlerindeki eski toplumu, cehaleti, hurafeleri eleştiri, Abduhalik Uygur'un şiirlerinde ve bütün Uygur şiirinde yansımaları bulmuştur.

Aşağıda Tukay'ın¹ bir şiiri ile Abduhalik Uygur²'un bir şiirini bu bağlamda okumaya çalışalım:

BİZİN ORUNSIZ YAMANLILAR

Sadaqet bizde yokmuş bolmasa yalğanımız bardır,
Nifaq vistafkasında köp médal alğanımız bardır.

Nezafetke reğayet yoq imiş bizde, ne bohtandur,
Anñıçun yurt sayın bizniñ birer qumğanımız bardır.

Tagın bizde gılım ehli - ziyalıylarda yoq diler,
Otız yıllap boxar, qarğalıda turğanımız bardır

Tatarda acça yoq, baylıqta yoq dip yoqni söyliler,
Oram tolı, qolın ceyip burç surğanımız bardır.

Sanaget yoq, hüner yoq dep yamanlilar ornısızğa,
Yehudiden ciñil mal tapquçı işanımız bardır.

BİZİ HAKSIZCA KÖTÜLÜYÖRLER

Sadakat yokmuş bizde, olmasın, yalanımız vardır;
Nifak sergisinde çok madalya alanlarımız vardır.

Nezaketen riayet yokmuş bizde. Ne iftiradır!
Onun için her evde birer leğenimiz vardır.

Hatta bizde âlimler, aydınlar da yok, derler;
30 yıl Buhara'da, Kargalıda kalmamız vardır.

Tatarda para, zenginlik yok, diye, yalan söylerler;
Sokaklar dolusu el uzatıp dilenen dilenenlerimiz vardır.

Sanat yok, hüner yok, diye yersizce kötülüyorlar,
Yahudi'den daha kolay mal alan şeyhlerimiz vardır.

¹ Yazıda yer alan Abdulla Tukay şiirlerinin Türkiye Türkçesi'ne aktarılmış halleri Fatma Özkan'ın doktora tezinden edinilmiştir (Özkan, 1994).

² Abduhalik Uygur'un şiirinin Türkiye Türkçesi'ne aktarılmış hali Alimcan İneyet'in eserinden edinilmiştir (İneyet, 2007).

Zakon bilgen yorist yoq dip oylav xata hetta, Piçen, şalqan bazarında zakon satqanımız bardır.	Kanun ve hukukçu yok biz de derler hatta Saman, buğday pazarlarında kanun kitabı satanlarımız vardır.
Tebiblik feni yoq dip te yamanlılar, di doşmannar, Merizlerni yasin birlen soğıp yıqqanımız bardır.	Tıp ilmi yok diye de kötülerler, düşmanlar, Hastaları Yasin ile vurup yere serenlerimiz vardır.
Muheddis barlıgın monkir "Kofir poçmağı"na barsın, Korp şunda: boyun - iñin bilip qalqanımız bardır.	Mühendislerin varlığını inkâr eden, "Küfür Köşesi"ne gitsin, Görür orada: Boyunun ölçüsünü alanımız vardır.
İnanmañız birav yoqtur dirise bizde şağırlar, "Tahir" din "bozyigit" den şöbhesiz ozğanımız bardır.	İnanmayız, biri yoktur derse bizde şairler; "Tahir" den, "Bozyigit" ten, şüphesiz geçenimiz vardır.
Oñay turmuş bolayda, hiç iymibiz baş yañalıqqa, Qul tırsınar boziq yaşler, alar: çalbarları tardır.	Rahat hayat budur, hiç baş eğmeyiz yeniliğe; Kudursunlar çılgın gençler, onların pantolonları dardır.
Xeram oyun - felennerden zarar times xuday qoşsa; "Hidaya şerxi" namıda çoyın qalqanımız bardır.	Haram oyun ve kumardan zarar görmeyiz, Tanrı korursa; "Hideye Şerhi" adlı çelik kalkanımız vardır.
Alar aldarlar aldatsañ, cesör mofiti de yoq dirler, Mexebetli uzun boylı, Muhemmetyarımız bardır.	Aldanıyorlar, cesur müftümüz yok, diyenler, Sevimli, uzun boylu Muhammetyar'ımız vardır.
Xudojniklar ve ressamlar da bardır, yoq diyalmaslar, Medine, Mekke de, turlı boyav satqanımız bardır.	Sanatçımız, ressamımız da vardır, yok diyemezler: "Medine, Mekke" resimleri satanlarımız vardır.

Cirenmeslik mosafırxane hem aşhane yoq,
diler,
“Sarayı”dan çıştalıqta kim togil “Bolğar”ımız
bardır.

Birinci sınıf otel ve lokantalarımızı yok,
derler,
“Saray”dan daha temiz “Bulgar”ımız
vardır.

Abduhalik Uygur’un şiiri:

BARDUR

Cahalet semeresidin bizge bir kün köp xata
bardur,

Eytiñizçu, bugünki halimizñin qaysibiride
sapa bardur

Cahanniñ halidin vaqip bolup turmaqniñ
orniğa,

Birini şañyu saylap arqidin devayimiz
bardur.

Dostluq hem ittıpaqlıq nişani qalmıdı bizde,

Yéñi başni kötürgenni urup yiqitqanimiz
bardur.

Biri bir yaxşılıq qılsa, uniñ yadini qilmaq
yoq,

İpi kelse bérip evretlirini açqanimiz bardur.

Yene yurt paydisiğa cem bolmaqlıq besi
müşkül,

Nezir toyu ziyapetke bérip yatqanimiz
bardur.

Xataen dostimizda bir eyib zahir bolup
qalsa,

Yoşurmay birge onni qoşup çaqqanimiz
bardur.

Kéreksiz mustehlep işlar üçün canni pıda

VARDIR

Cehalet semeresinden bize bir gün çok cefa
vardır

Söyleyin, bugünki halimizin neresinde
sefa vardır.

Dünya halinden haberdar olmanın yerine

Birini muhtar seçip ardından devamımız
vardır.

Kardeşlik ve biraderlik nişanı kalmadı
bizde

Dost görünsek de, aslında başka niyetimiz
vardır.

Bir insan bir iyilik etse, değil onu yâd
etmek

Fırsat olsa gidip avretini açtığımız vardır.

Üstelik yurt yararına toplanmak hiç de
kolay değil

Eğer bir yerde düğün varsa gidip
yattığımız vardır.

Yanlışlıkla dostumuzda bir kusur zahir
olsa

Değil örtmek, bire on sayışımız vardır.

Gereksiz işler için canı feda etmekten

qilduq, Ve lékin hecge bac alsa tozup qaçqanimiz bardur.	kaçmayız da Hacca vergi alinsa toz olup qaçtıgımız vardır.
İlimniñ ictihadığa köñülni qoymuduq bizler, Oqurmiz - oquturmiz dep ségiz çaynaşimiz bardur.	İlim öğrenmeye fazla gönül vermedik bizler Okuruz okuturuz diye sakız çiğneyişimiz vardır.
Oyun - çaçqaq tüpeyli dostlar ara biep bolup qalsaq,	Oyun, şaka nedeniyle kendi aramızda kavga olsa
Yaraştırurup qoyuş yoq, arığa ot yaqqanimiz bardur.	Değil barıştırmak, ateşi körüklediğimiz vardır.
Xuşamet babida bizdin bolek ustisi kemdur, Quvluğuşumluq bilen reñmureñ yalğanimiz bardur.	Dalkavukluk etmede bizim üstümüze yoktur Kurnazlık etmek için türlü yalanımız vardır.
İlim - penge yürüş qilğan uçar kökte, üzer suda, Minişke qotur eşek yoq yayaq qalğanimiz bardur.	İlim yolunda giden uçar gökte, yüzer suda Binmeye eşek bile yok yayan kaldığımız vardır.
Gürkirep kelse aptomobil "néme bu ey xudayim" dep, Eqlini işlitelmey hañ - tañ kélipqaçqanimiz bardur.	Gürültüyle gelse otomobil nedir bu Allah'ım diye Aklı hiç kullanmadan şasıp kaldığımız vardır.
Bovaylar geyritini, şöhrimini héç séginmaymiz, Qélip gepletcahalette yumup köz po atqanimiz bardur.	Atalarının şöhratini, gayretini hiç anmayız da Cehalette gözü yumup havadan attığımız vardır.
Hüner bilen sanaette yétiştüq boldi iş pütüti, Umaç içmekke xumdanda hécir qoyğanimiz bardur.	Hüner ve sanayide "yetişkin" artık iş bitti Yahni içmeye fırında tas yaptığımız vardır.

Teavunu-tenasöz ornığa bizlerde bir adet, Bilimge saye qılğanni tépip qalğanımız bardur.	Hristiyanların aksine bizlerdeki bir adet Başını kaldıranı vurup yıktığımız vardır.
"İt urğanini tonur" dep bar idi bir zerrin mesel, Loyi, ambal, darénni séviz baqqanımız bardur.	"Köpek döveni tanır" diye vardır bir atasözü Ağam, kaymakam, beyim diye iyi baktığımız vardır.
Munecim hem injénér alimlerniñ ornığa, Tonur selle, nepsi bala mollimiz - sultanımız bardur.	Astronot, mühendis ve âlimlerin yerine Cübbeli sarıklı açgözlü molla sultanımız vardır.
Qizil közlük körelmeslik veya özi qılalmasıq, Qilay dep bel bağılanlarğa türlük tümen bohtanımız bardur.	Kurnazlık, çekememezlik veya beceriksizlik Yaparım diye niyetlenenlere türlü iftiramız vardır.
El-yurtniñ derdige qılçe derman bolmuduq bizler,	İlin yurdun derdine hiç derman olmadık bizler
Kélür bir kün aşu çağda ornıgakelmes puştaymanımız bardur.	Bir gün gelir o zaman çok çok pişmanımız vardır.
Abdulhalik Uygur'un şiirlerinin veznine bakın, Tukay'inkini tekrarlıyor, "almışlığımız vardır; kaçmışlığımız vardır; satmışlığımız vardır" denen şekilde. Demek ki Abdulhalik Uygur, Tukay'ın şiirinin şeklinden faydalanıp Turfan'da bu şiiri yazmış ve Turfan'daki kötülükleri ifşa etmiştir. Bu şiir yalnız konu bakımından değil, şekil bakımından da Tukay'inkini hatırlatıyor. Demek ki Abdulhalik Uygur, Tukay'ın ideolojisini de benimsemiştir. Tukay'ın şiirlerindeki birkaç meziyetten de faydalanmıştır. Bu şiirde Tukay mollaları sertçe azarlıyor:	
Közin yomğan, moyin bükken, başında çalma çornalğan, Kiben çalma kibek başta: İşan Bolğan imiş xayvan!	Gözünü yummuş, boynu bükük, başında sarığı var, Hasır sarık, kepekli kafa, meğer şeyh olmuş hayvan!
Tukay'ın mollalara yönelik bu hücumlarına Uygur edebiyatında Abdulhalik Uygur'un şiirlerinde de rastlanır. Eski toplumdaki cehalete, hurafeciliğe, molla-hocaların çirkin davranışlarına Tukay öfkeyle saldırmıştır. Abdulhalik Uygur da Tukay'ı örnek alıp benzer bir eleştiri ortaya koymuştur. Hâlbuki bugünkü şairlerimizden bir babayiğit çıkıp böyle sözler edebildi mi? Biz edemedik, korkuyoruz, "hocalara, mollalara dokunursan kötü olur" diye. Aslında ifşa etmek gerek idi. Yeni Uygur edebiyatı ilk zamanlarda Abdulla Tukay'ın tesirinde, böyle bir ruha sahip olabilmıştır. Bu durumu Tukay'ın tesirinden ayrı	

düşünemeyiz. Şimdi Tukay'ın tesirine en çok uğramış olan ikinci meşhur şairimiz Lutpulla'yı konuşalım.

Lutpulla çocukluk dönemine Gulca'da, Tatar mektebinde Tukay'ın eserlerini ezberleyerek başlamıştır. Onun birçok eserini ezberlemiştir. Darümuallim'e girdiğinde 24. , 26. sınıflarda Urumçi ve Doğu Türkistan'ın güneyinden gelen birkaç şairle okumuştur. Onların içinden birçok şairimiz çıktı. Bu iki sınıfın öğrencilerinden başta Lutpulla olmak üzere, Elkem Ehtem, Enver Nasiri, Tursun Vahidi Kızık gibi 6-7 şair yetişmiştir. Onların öğrencilik döneminde ben bu sınıflara ders vermişim. Bir gün derse gecikmişim. Sınıfa yaklaşıncaya birisinin şiir okuduğunu fark ettim. Baktım ki, Lutpulla'ymış. O "arkadaşlar öğretmenimiz İbrahim Muti gecikti. Ben size bir şiir okuyayım" deyip Tukay'ın "Kitap" adlı şiirini okumakta imiş. Bu şiir, benim çocukken ezberlediğim şiirdi, hâlâ aklımda duruyor.

KİTAB

Hiçde köñlim açılmaslıq içim puşse,
Öz- özümni körelmişe roxim tüşse.
Cefa çıksam, cüdep bitsem bu başımni,
Qoyalmışe cange cili héç bir tüşke.

Xesret soñre xesret qılıp almaş - almaş,
Köñilsiz öy bilen tema eylense baş.
Közlerimde kibib te citmegen bulse,
Xezirgine sıgılıp - sıgılıp yılağan yaş.

Şul vaqıtta min qolıma kitab alam,
Anıñ izgi sexfelerin aqtaram.
Rexetlenip kite şundaq canım, tenim,
Şunnagına dertlerime derdmen tabam.

Oqup bargan herbir yolım, herbir sözim,
Bola minim yol körsetköçim yoldızım.
Süymü başlım bu dünyanıñ vaqlıqların,
Açıladır, nurlanadır köñlim, közim.

Ciñlenem, meğsulenem min şul çaqta,
Rexmet, eytem uqığanım şul çaqta,
İşançım arta minim öz - özime,
Ümid birlen qariy başliyim bulaçaqqa.

KİTAB

Gönlüm hiç açılmasa, içim sıkılsa,
Kendi kendimi göremeden, ruhum çökse,
Cefa çeksem, yorulup bitsem, şu başım
Koyamasam, cana yakın, sıcak bir göğse.

Hasret sonra, hasret gelse sıra sıra,
Sıkıcı düşüncelerle tamamen dönse baş
Kurusu büsbütün akmaz olsa,
Gözlerimden durmadan dökülen yaş.

O zaman ben, elime kitap alırım,
Onun faydalı sahifelerini karıştırırım
Huzura kavuşur o anda ruhum, bedenim,
Böylece, dertlerime derman bulurum.

Okuyarak buldum doğru yolu ve sözü,
Okumaktır, benim yol gösteren yıldızım;
Sevmemeğe başladım dünyanın
küçüklüğünü
Açılmakta, nurlanmaktadır gönlüm, gözüm.

Hafiflerim, arınırım okurken,
Teşekkür ederim, okuduğum kitaba.
İtimadım artar kendi nefsim,
Ümit ile bakmağa başlarım geleceğe.

Onların dikkatini dağıtmayayım diye dışarıda bekleyip Lutpulla şiiri okuyup bitirdikten sonra sınıfa girdim. Çocuklara “ne yapıyorsunuz?” deyince “öğretmen gecikmişti. Lutpulla, Tukay’ın bu şiirini bize okudu” diye cevap verdiler. O zamanlarda sınıftaki öğrencilerin hemen hemen hepsi Tukay’ın şiirlerini ilgiyle okuyordu, hatta Tukay’ın birkaç ibretlik şiiri çocukların ezberindeydi.

Şeñ Şisey, beni ve iki öğretmen arkadaşımı – ben, Mevlancan ve Ahuncan – bir gecede tutukladı. O zaman bu iki sınıfın çocukları öğretmensiz kaldı. Bu duruma onlar itiraz etmişler. “Neden bizim iyi öğretmenlerimizi tutuklayıp hapse atıyorlar?” deyip 4-5 öğrenci kapının önüne çıkmış. “Vali konağına gidelim, şikâyet edelim, valiye arz edelim, öğretmenlerimizi ne diye almış” dediğinde Lutpulla, “Arkadaşlar, ben sizlere Tukay’ın bir şiirini okuyayım” deyip “Kéñeş (Tavsiye)” adlı şiirin şu bu mısralarını okumuş:

KÉÑEŞ

Yaqın dustım! Siña minnet kéñeş şul,
Kişilerge sırrıñnı süylemes bul.

İçiñde nerse yanganın öziñ bil,
Öziñ qaygır, öziñ yıgla, öziñ kül.

Açıp yaşıdın xezineñni yürekten,
Süyleşme birde artıq söz kérekten.

Kişiler özlerin ançaq süyerler,
Bextsizlerniñ üstinen külerler.

Alar yırtquç, alardan çitte bul sin,
Alar barda böriñ bir yaqta torsin.

Sırrıñ bilgeç, qızartirler yüziñni,
"Cöler bul!" dip açmasler köziñni.

Qaça köz, qoş kibi, maqtavlerinna,
Xeberdar bol ki şunda au barınnan.

Eger bassa sini bir - bir zamannı,
Yılamıy, temli - temli köz yaşı tök.

TAVSİYE

Yakın dostum! Sana şudur tavsiyem:
Sırrını söyleme başkalarına.

İçinde neyin yandığını yalnız sen bil
Kendin kaygılan, kendin ağla, kendin gül.

Açma yüreğindeki gizli hazineyi
Gereksizce sarf etme bir tek kelimeyi.

İnsanlar ancak kendilerini severler,
Bedbahtların haline gülerler.

Yırtıcıdır onlar, uzak dur,
Onlarla olduğun zaman, kurdunu yanına al.

Sırrını bilirlerse, kızartırlar yüzünü,
Deli diye açtırmazlar gözünü.

Kaçıver kuş gibi, dalkavuklardan,
Haberdar ol, kurtul hepsinden.

Eğer kederlenirsen, günün birinde,
Ağlamazsan, geçmez üzüntü ve kederin.

Utır avlaqqa, qayda hiç kişi yoq,
Sabıyday, temli-temli köz yaşı tök.

Sakin, insanlardan uzak bir köşeye çekil
Çocuklar gibi tatlı tatlı gözyaşı dök

Kélip kirse birev neq şul çaqında,
Siña min bir kiñeş eytim tağında:

Gelip görürse seni birisi orada,
Bulunayım sana bir tavsiyede daha.

Digin sin: "Közlerim niktir avırta,
Üzilmi yaş ağa kiç hem de irtle!"

Dersin ki: "Gözlerim ağrıyor, nedense,
Durmadan yaş akmakta, gündüz ve gece!"

"Arkadaşlar bu şekilde gidersek bizi de tutuklarlar, hapsederler. Bu yüzden içimizde yanan derdi içimize atalım, Tukay'ın bu mısralarını ezberleyip, ağlayacaksa yatağımızda ağlayalım, söyleyecek sözleri odamızda söyleyelim" demiş. Demek ki Tukay'ın nasihatleri bu çocukların, bu şairlerimizin her birinin riayet ettiği ibretli sözlere dönüşmüş.

Sonra bir şey bana şaşırtıcı geldi. 1946 yılı, yani kurtuluştan önce ben Pekin'e gittim. "Hamiguen denen yerde Mamut Sican (Albay), yani Mamut Muhiti adlı kişi vefat etmiş" haberini duyduğumda, bu kişinin yaşadığı yeri bir göreyim diye gittim. Gittiğimde orada birlikte yaşadığı yaşlı bir kişi Mamut Sican'ın yaşadığı evin duvarı üzerine yazılmış şiirleri bana gösterdi. Okuyunca gördüm ki aslında onlar Abduhalik'in "Uygurum" adlı şiiri ile Tukay'ın şiirleriymiş.

Yaşadığı devirde yasaklanan, Sovyetler Birliğinde izin verilmeyen bazı şiirler de Harbin'de basılmış Tukay eserleriydi. Pekin'de (Şimdiki Tian-an-men meydanında) bitpazarı vardı. Bu kitaplardan birini o pazardan satın aldım. Yaşlı Döngen'e "Sican bu kitabı mı okudu?" diye sorduğumda o, Sican'ın bu kitabı hiçbir zaman elinden düşürmediğini söylemişti.

Şunu demek istiyorum, Tukay'ın şiirleri sadece ediplerimiz ve şairlerimizin okuyup zevk aldığı eserlerden değil, o dönemde toplumumuzda birçok aydınımızın da elinden düşürmediği eserlerdendi. Yoksa Sican bir asker, Tukay'ın eserlerini okuyor derken insanın bunu tasavvur etmesi zordur. Bundan anlaşılıyor ki, Tukay'ın eserlerini o zamanki Uygur halkının kaderi hakkında kaygı duyan aydınlarımızın hemen hemen hepsi okuyormuş. Tukay'ın şiirleri onları çok etkilemiş. Bundan dolayı Uygur edebiyatındaki bu ilme yönelme, halkın kederini anlama, halkın istikbalini düşünme fikrinin kaynağı nereden geliyor diye sorulursa, Tukay'ın eserlerinden geliyor derim. Bundan önceki Klasik edebiyat çoğunlukla lirik eserler ve âşık-maşuk hakkındaki destanlar ile doluydu. Başka bir ifadeyle, yeni bir toplumsal anlayışı, ideolojiyi edebiyatımıza dâhil etmek, Yeni Uygur edebiyatının, Yeni Uygur şiirimizin bir özelliğidir bu özelliğin kazanılmasına sebep olan şey nedir dersiniz, Abduhalik'in örneğinden, Lutpulla'nın örneğinden, Tukay'ın eserlerinden söz etmemiz gerekir. Demek istiyorum ki, Tukay'ın eserlerinin Uygur edebiyatı üzerindeki etkisi büyüktür. Uygur Klasik edebiyatının dilini hepimiz biliyoruz. Uygur Klasik edebiyatında Arapça, Farsça kelimeler çok kullanılır. Medrese eğitimi almadan, medresede 10-20 yıl okumadan, klasiklerimizin şiirlerini çok iyi anlamak birçok aydına da zor gelir. Bu şiir dilini halkın diline yakınlaştıran, şairleri halkın diliyle yazmaya yönlendiren de Tukay'dır. Çünkü kendi ana dilini sevmeyi, halkın dilinde şiir yazmayı rahmetli Teyipcan da söylemiştir. Abduhalik Uygur Sempozyumunda "Abduhalik Uygur'un dilindeki, Tukay'dan gördüğü şekilde, halkın diline yakınlığı, anadilini sevmeyi daha önceden anlaşılmış, daha önceden görmüş olsaydım, ben de şiirlerimde bu yolu takip ederdim." demişti Teyipcan. Rahmetli Teyipcan Eliyev "Benim şiirlerimde de medresenin tesiri var. Abduhalik Uygur'un şiirlerindeki benzeyen sade halk dili benim şiirlerimde eksik kalmış" demişti. Genelde Uygur şiirinde özelde Abduhalik Uygur'un ve Lutpulla

Mutellip'in şiirlerindeki sadelik Tukay'dan gelmiştir diye düşünüyorum. Tukay ilk şiirlerinde klasik edebiyattan faydalanmıştır. Onun klasik dilde yazdığı birçok şiiri vardır. Sonra bu klasik dilden Tatar halk diline geçiş Tukay için büyük bir adım olur. İşte bu saf Tatar dili – halk dilinde şiir yazmayı başlatmak Tukay'ın Tatar edebiyatına getirdiği bir yeniliktir. Bu bakımdan da bizim Yeni Uygur edebiyatımızın ilk temsilcilerinin dilinde Tukay'ın etkisi daha güçlü olmuştur diye düşünüyorum. Tukay'ın anadil hakkındaki şu şiirini okuyayım:

TUĞAN TİL

ANA DİLİM

İy tuğan til, iy matur til, etkem - enkemniñ tili!

Ey anadilim, ey güzel dil, anamın, babamın dili!

Dunyada köp nerse bildim sin tuğan til arqılı.

Senin sayendedir dünyada öğrendiğim her şey.

İyañ ilik bu til bilen enkem bişikte küylegen, Annarı tunner boyı ebkem xikayat süylegen.

Bu dil ile evvela, annem ninni söylemiş, Sonrası, geceler boyu ninem masal anlatmış.

İy tuğan til! Her vaqıtta yardemiñ birlen siniñ,

Ey anadilim! Her zaman yardımınla senin,

Kiçikkineden añlaşılğan şatlığım, qaygım miniñ.

Küçüklükten beri hissedirim sevincimi, kederimi.

İy tuğan til! Sinde bolğan iyañ ilik qılğan duğam!

Ey anadilim, seninleydi ettiğim ilk duam

Yarlıqağıl, dip, özim hem etkem - enkemni xudam!

Affet demiştım, beni, annemi ve babamı Tanrı'm.

Bu metin o dönemde birçok Uygur şairinin severek okuduğu bir şiir idi. Bizim Çağdaş şiirlerimizde de klasik şiir dilinden halk şiir diline geçişte birçok şairimiz Tukay'dan ilham almıştır demek bence abartı olmaz. Özetlersek, Yeni Uygur edebiyatı sanatçıları; gerek yenilik ideolojisinde olsun gerek halkçılık ideolojisinde olsun gerekse kendi milletinin geleceği, kederini düşünme ideolojisinde olsun Tukay'ı örnek almanın yanı sıra, şiir dilini halka yakınlaşmada da Tukay'dan ilham almışlardır. Tukay'ın Uygur edebiyatı üzerindeki etkisi çok büyüktür.

Yine eklemek istiyorum ki öğrencim Lutpulla, Abdulla Tukay'ın en sadık okuru, öğrencisiydi. Lutpulla'nın bilmediği Tukay şiiri yoktu. Ben birçok Tukay şiirinin en güzel nüshalarını Lutpulla'nın okumasından dinlemiştim. Ona "nereden öğrendin?" dediğimde "Gulca'da, Tatar mektebinde bize edebiyat dersi diye okutulan ders Tukay'ın eserleri idi" diye cevap verdi. Lutpulla'nın şiirlerindeki birkaç ince nokta edebiyatçılarımızın incelediği hususlardır. Ben Tukay'ı incelediğimde, Rusların Yişin adlı bir şairinin şiirlerini de okumuştum. O zaman "Vah! Bunlar Tukay'ın şiirlerine baya benziyor" diye düşünmüştüm. "Kim kimden öğrendi acaba?" diye baktım ki, Yişin, Tukay'dan sonra yaşamış. Tukay 1913 yılında vefat etmiş. Abduhalik Uygur'un ise Tukay'ı taklit ettiği şiiri 1921 yılında yazılmış.

Yani Tukay'ın ölümünden sekiz yıl sonra yazılmış. Yişin'in Rusça şiirlerine bakınca da Tukay havası seziliyor. Bilhassa doğduğu köyünü överken, halkının güzel örf ve adetlerini betimlerken bu etkiyi açıkça görmek mümkündür. Ben, Yişin'in şiirlerini Burhan efendinin kızı İlçan'dan 1946 yılında yeniden basılan nüshasını iki günlük ödünç alıp okumuştum. Bu benzerliği sonra Teyipcan'a anlattım. "Eh, Yişin'i okumak gerekmiş. Biz Ruslarda Puşkin var, Lermontov var diyorduk, Tukay'a benzeyen bir Yişin varmış, çok benziyormuş. Tukay'ın şiirlerindeki birkaç özellik Yişin'in şiirlerinde de varmış" dedim. Teyipcan pek meraklandı. Sonrasında Teyipcan da Tukay'a derin bir sevgi duydu. Teyipcan'ın hastalığı ağırlaştığında yanına uğradık. Ertesi gün vefat etti. O zaman bizi görünce gözleri yaşarmıştı. Ben ona "Teyipcan dostum, ağlama, şairlerin ölüm karşısında Tukay gibi tavır alması gerek. Tukay'ın bir şiirini okuyayım mı?" dedim. O başını salladı:

ŞAĞIYR**ŞAİR**

Yıllar ötip, bara turğaç qartaysam - da,
Bukirim çığıp bitse - de, xelden taysam - da,
Köñlim minim yap - yaş qalır, hiç qartaymas;
Canım küçli bolıp qalır, xelden taymas.

Yıllar geçip yaşlansam da,
Belim bükülüp, zayıf düşsem de,
Gönlüm benim genç kalır, hiç yaşlanmaz,
Ruhum kuvvet bulur, zayıf düşmez.

Kökregimde minim şığır utım savmı?!
Köterem min, qart bolsam-da, avır taunu;
Köñlimde kün haman ayaz - haman-da yaz:
Şağıyr köñlinde qış bolmıy-da qar yaumıy.

Göğsümde benim şiir ateşi varsa,
Taşırım yaşlansam da ağır dağı
Gönlüm ferah, mevsim artık yaz,
Şair gönlünde kış olmaz, kar da yağmaz,

Bulmamın, yoq, qartaysam-da, çın qart kibi,
Utırmam tik, yoq - bar tilek tiliy - tiliy;
İnmemin, xuday quşsa, miç başına.
Şığırlerden kiler miniñ kirek cılı.

Olamam, hayır, yaşlansam da gerçek yaşlı gibi,
Oturamam yalnız, hayal kurarak;
Kurulamam, Tanrı emretse bile, soba başına,
Şiirlerimden gelir bana gerekli sıcaklık.

Cırlıy - cırlıy ölermen min ölgende-de,
Deşmiy qalmam ğazırailni kökergende-de;
"Biz kitirmiz, siz qalarsız?!"-dip cırlamın,
Cesedimni tufraq birle kömgende-de.

Şiir söyleye söyleye ölürüm, vadem yetince,
Soru sormam Azrail'i görünce;
"Biz gideriz, siz kalırsınız!", derim şiirle,
Cesedim toprağa gömülürken de.

Ben şiiri okuduktan sonra, ağlayan Teyipcan gözyaşını silip güldü. "Dostum, ölüme karşı şairin Tukay gibi durması gerek. Şiir söyleyerek ölmüş işte, cesedi toprağa gömüldüğü zaman da dostlarına "Biz gideceğiz, siz kalacaksınız" demiş. "İşte böyle olmak gerek" dedim. Teyipcan gözyaşını yeniden silip güldü. Rahmetli ertesi gün vefat etti. Demek

istiyorum ki şairlerimiz Teyipcan olsun, Lutpulla Mutellip olsun, Abduhalik Uygur olsun Abdulla Tukay'ın şiirlerini çok severek okuyorlar, hürmet ediyorlar. Çoğu ondan ilham almış, Tukay'dan öğrenmiştir. Şimdi bu yönden bakıldığında, halkın şairi, halkın kalbine yerleşmiştir. Halkın sevdiği bu unutulmaz şair Abdulla Tukay, Tatar halkının gurur duyduğu oğludur. Nerede olursa olsun, Tatarların olduğu her yerde "Tukay'ın Akşamı", "Tukay'ın Gecesi", "Tukay'ın Ziyafeti" gibi ziyafetler, "Tukay Derneği" adlı topluluklar gerek Japonya'da gerek Yugoslavya'da gerek Avustralya'da olsun her yerde var. Tukay'ın şiirleri Kurtuluş'tan önce ilk kez Harbin'de basılmıştır. Harbin'de de Tukay adına sürekli edebi etkinlikler düzenleniyormuş. Ben bunu sonra muhabir olarak gittiğimde öğrendim. Şanhey'de yaşayan Tatarların arasına Kurtuluş'tan önce gitmiştim. Onların da Tukay adına kurulan dernekleri varmış. Bu toplumda da bütün Tatar halkı kendi manevi dünyası, manevi zenginliğini Tukay'dan almış, Tukay'ın ilhamıyla onu kendilerine "pir" sayıp hürmet etmişlerdir. Halk tarafından sevilen, halkın kalbinde derin yer edinmiş şair yalnız Tatar halkının şairi değil, Kazak halkının, Özbek halkının, Kırgız halkının, Uygur halkının da şairidir. İşte bu halkların hemen hemen hepsi edebiyatlarında Tukay'ın yazdığı mısraları kendilerine miras olarak alıp, yeni edebiyatlarını geliştirmede Tukay'dan ilham almışlar, faydalanmışlar demek istiyorum. Uygur edebiyatında da öyle. Tukay'ı anmak yalnızca Tatar halkına mahsus bir anma günü değil, her milletin ortak anma günü olmalıdır. Bu sözü edilen halklar arasındaki medeni ilişkileri güçlendirmede, birbirlerine olan saygı ve sevginin artmasında büyük önem arz eder. Bizde halkların ittifakını güçlendirmenin türlü yolu vardır. Bana göre bu yolların en iyisi her bir halkın ediplerini anma toplantılarını ortak düzenlemektir. Kazak, Özbek, Kırgız, Uygur halklarına ait sanatçıların manevi dünyalarını, ruhi dünyalarını öğrenirsek, onlara olan sevgiyi güçlendirirsek sözü edilen halklar arasındaki bağlılığı da güçlendiririz diye düşünüyorum. Bundan dolayı bugün Tukay'ı anıyoruz, yarın Kazak şairlerinden Abay'ı anmamız ve yalnız Kazakların anma günü değil, tüm milletin ortak anma gününü yapmamız, hatta Çin halkının medeniyetini iyice anlamak için onların şairlerini anlamaya çalışmamız gerek. Li Bey, Dufu gibi birçok ünlü şâir sayesinde o milletin ruhi dünyası anlamak mümkündür. Milletler arasındaki milli birlikteliği güçlendirmede, birbirimizi derinden anlamada o milletin ünlü şair ve yazarlarını beraber anmanın iyi bir yol olduğunu düşünüyorum. İşte bu sebeple "Bu toplantı iyi ki düzenlenmiş" diyerek memnuniyetimi bildiriyorum. Bundan sonra her yörenin bunun gibi toplantılarının sık sık düzenlenmesini ümit ediyorum. Hepinize teşekkürler!

Kaynakça

ÖZKAN, Fatma. (1994). *Abdullah Tukay'ın Şiirleri, İnceleme-Metin-Aktarma*. Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 136, Seri: IV, N. 38.

İNAYET, Alimcan. (2007). *Abdulhaluk Uygur ve Şiirleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.